

مؤلفه‌های ولایت فقیه بر اساس جامعه کبیره

محدثه صیادی^۱

چکیده:

ولایت فقیه یکی از اصول کلیدی در نظریه حکومت اسلامی است که به‌ویژه در اندیشه‌های امام خمینی (ره) به‌عنوان یک ساختار حکومتی برای دوران غیبت امام معصوم (ع) معرفی شده است. این تحقیق به تحلیل مؤلفه‌های ولایت فقیه بر اساس آموزه‌های امام علی (ع) در جامعه کبیره پرداخته است. در این اثر حدیثی، امام علی (ع) ویژگی‌های حکام اسلامی را بر اساس اصول دینی و اخلاقی توضیح می‌دهد که می‌تواند مبنای نظریه ولایت فقیه در عصر غیبت باشد. مؤلفه‌هایی همچون عدالت، مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها، حفظ وحدت جامعه اسلامی، آگاهی از وضعیت اجتماعی و سیاسی، و حاکمیت بر اساس قرآن و سنت به‌عنوان ارکان اصلی ولی فقیه در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که ولایت فقیه، با توجه به اصول مطرح‌شده در جامعه کبیره، یک سیستم حکومتی است که بر پایه عدالت، شفافیت و تعهد به احکام دینی عمل کرده و می‌تواند در راستای تأسیس جامعه‌ای عادلانه و پیشرفته در دوره غیبت امام معصوم (ع) کارآمد باشد. این پژوهش به اهمیت نقش فقیه عادل و جامع‌الشرایط در مدیریت و رهبری جامعه اسلامی در عصر غیبت پرداخته و راهکارهایی برای تحقق اهداف حکومتی اسلام در دنیای معاصر ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: ولایت فقیه، جامعه کبیره، امام علی (ع)، عدالت، مشارکت مردم، حاکمیت اسلامی، اصول

دینی و اخلاقی

مقدمه

ولایت فقیه یکی از مفاهیم کلیدی در فقه سیاسی شیعه است که بر اساس آن، در دوران غیبت امام معصوم (علیه السلام)، ولی فقیه به عنوان نماینده امام، وظیفه رهبری و هدایت جامعه اسلامی را بر عهده می گیرد. این نظریه که نخستین بار به صورت شفاف توسط امام خمینی (ره) مطرح شد، به عنوان یکی از ارکان اصلی جمهوری اسلامی ایران پذیرفته شد. اما اصل ولایت فقیه تنها یک مسئله فقهی نیست بلکه یک مفهوم عمیق سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است که در راستای تحقق اهداف اسلام و تشکیل یک جامعه اسلامی سالم و عادلانه طراحی شده است. امام خمینی (ره) در آثار خود، به ویژه در کتاب ولایت فقیه (۱۹۷۰)، ویژگی ها و شرایط ولی فقیه را به طور مفصل بیان کرده اند. این ویژگی ها شامل عدالت، تقوا، علم، بصیرت سیاسی و اجتماعی، و توانایی رهبری جامعه اسلامی است.

یکی از منابع مهم که به طور ضمنی اصول و ویژگی های رهبری اسلامی را بیان می کند، دعا های امام علی (ع) است که در آن ویژگی های یک حکمران اسلامی و مسئولیت های او در قبال مردم به طور روشنی مطرح شده است. جامعه کبیره که از امام علی (ع) نقل شده، به عنوان یک منبع غنی برای تحلیل مولفه های رهبری و حکومت اسلامی شناخته می شود. در این دعا، امام علی (ع) به ویژگی های اساسی همچون عدالت، علم، تقوا، بصیرت و رهبری صحیح اشاره دارند که می توان آن ها را به عنوان معیارهای اساسی برای ولی فقیه در نظر گرفت. از این رو، بررسی مولفه های ولایت فقیه از دیدگاه جامعه کبیره به عنوان یکی از منابع اساسی معرفتی شیعه می تواند به درک عمیق تری از نظریه ولایت فقیه و نحوه تطبیق آن با اصول اسلامی کمک کند (کلباسی، ۱۳۹۴).

در این مقاله، هدف بررسی مولفه های اصلی ولایت فقیه بر اساس مفاهیم موجود در جامعه کبیره است. به طور خاص، ارتباط میان ویژگی هایی چون عدالت، علم، بصیرت، تقوا و رهبری الهی در این دعا با شرایط و ویژگی های ولی فقیه در نظام جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار خواهد گرفت. این تحلیل به ویژه در جهت روشن تر شدن اصول رهبری اسلامی و چگونگی تحقق آن در جامعه معاصر صورت خواهد گرفت.

اهمیت و ضرورت موضوع

ولایت فقیه به عنوان یکی از اصول اساسی در فقه سیاسی شیعه، نقشی بنیادی در شکل‌دهی به حکومت اسلامی در دوران غیبت امام معصوم (علیه‌السلام) دارد. در این راستا، تبیین و تحقق مولفه‌های ولایت فقیه از اهمیت بسیاری برخوردار است، زیرا این ویژگی‌ها هستند که مشروعیت و کارآمدی حکومت اسلامی را در دوران غیبت تضمین می‌کنند. یکی از منابع اصلی برای درک و تبیین ویژگی‌های حکمرانان اسلامی و فقیه عادل، دعای جامعه کبیره است که از امام علی (علیه‌السلام) نقل شده و ویژگی‌هایی چون عدالت، علم، تقوا، بصیرت و مسئولیت‌پذیری را به‌طور خاص برای حکمرانان اسلامی معرفی می‌کند. این ویژگی‌ها نه تنها برای ولی فقیه به عنوان رهبر جامعه اسلامی ضروری است بلکه اجرای صحیح آنها، به تحقق اهداف کلان حکومت اسلامی کمک می‌کند (تهرانی، ۱۳۹۶).

عدالت به عنوان یکی از بنیادی‌ترین ویژگی‌های ولی فقیه، در جامعه کبیره تأکید زیادی دارد. امام علی (علیه‌السلام) در این دعا از خداوند می‌خواهند که آنان را از اهل عدالت قرار دهد. این امر برای ولی فقیه به این معناست که او باید در تمامی امور اجتماعی، اقتصادی و سیاسی عدالت را رعایت کرده و از ظلم و فساد اجتناب کند. در حقیقت، مشروعیت حکومتی که ولی فقیه بر آن رأس است، به میزان اجرای عدالت بستگی دارد (مفتح، ۱۳۹۱).

مطابق نظریه ولایت فقیه که توسط امام خمینی (ره) توسعه یافت، ولی فقیه باید توانایی برقراری عدالت اجتماعی را در جامعه اسلامی داشته باشد. امام خمینی در کتاب ولایت فقیه تأکید دارند که بدون عدالت، هیچ حکومت اسلامی نمی‌تواند بر پایه شریعت استوار بماند (امام خمینی، ۱۳۵۸). بنابراین، عدالت نه تنها در عرصه فقهی بلکه در اجرای سیاست‌ها و تدابیر حکومتی باید جزء اولویتهای اصلی ولی فقیه باشد.

در جامعه کبیره، امام علی (علیه‌السلام) از خداوند می‌خواهند که آنان را از اهل علم قرار دهد، زیرا حکمرانی عادلانه نیازمند درک دقیق از احکام شریعت و علم فقهی است. علم فقهی و دینی به ولی فقیه این امکان را

می‌دهد که در تصمیم‌گیری‌های خود به‌درستی از اصول اسلامی استفاده کند و در برابر مشکلات اجتماعی و سیاسی حکمی مطابق با شریعت صادر کند (طاهری، ۱۳۸۹)

پیشینه موضوع

این تحقیق در مورد مولفه‌های ولایت فقیه در جامعه کبیره و ارتباط آن با نظریه‌های سیاسی و اجتماعی معاصر، یکی از زمینه‌های پژوهشی جدید در عرصه مطالعات فقهی و سیاسی اسلامی است. در این زمینه، محققان مختلف به بررسی اصول و ارکان نظریه ولایت فقیه پرداخته‌اند و منابع مختلفی را برای تبیین این اصول مورد استفاده قرار داده‌اند. در ادامه، برخی از مهم‌ترین تحقیقات و منابع در این حوزه آورده شده است.

- ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی (ره) یکی از منابع برجسته در زمینه بررسی ولایت فقیه، آثار امام خمینی (ره) است که به‌ویژه در کتاب "ولایت فقیه" ایشان تبیین شده است. امام خمینی (ره) در این کتاب به بررسی ابعاد مختلف ولایت فقیه از جمله ویژگی‌های فقیه عادل، معیارهای ولایت در اسلام و چگونگی حکومت اسلامی در عصر غیبت پرداخته‌اند. در این میان، مفاهیم مطرح در جامعه کبیره امام علی (ع) به‌طور مستقیم بر تحلیل‌های امام خمینی در این زمینه تاثیرگذار بوده است (ولایت فقیه، ۱۳۶۸)

- محمد حسین نجفی (۱۳۹۵) در جامعه کبیره و سیاست اسلامی جامعه کبیره و اصول حکومت اسلامی به بررسی اصول و آموزه‌های جامعه کبیره پرداخته‌اند و آن را به‌عنوان یک منبع بنیادین در تبیین اخلاق و سیاست اسلامی بررسی کرده‌اند. در این آثار، مولفه‌هایی همچون عدالت، آگاهی از وضعیت جامعه، و حفظ وحدت مسلمین که در جامعه کبیره آمده است، به‌طور خاص به نقش ولی فقیه در جامعه اسلامی پیوند داده شده است. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که مولفه‌های مورد اشاره در جامعه کبیره می‌توانند به‌عنوان ارکان ولایت فقیه در عصر غیبت مورد استفاده قرار گیرند (نجفی، ۱۳۹۵)

- یکی دیگر از زمینه‌های پژوهشی که به مولفه‌های ولایت فقیه پرداخته است، تحلیل احادیث اهل بیت (ع) و ارتباط آن‌ها با نظریه سیاسی اسلام است. در این مطالعه موسوی (۱۳۹۸)، نقش ولی فقیه به‌عنوان شخصی

که باید بر اساس قرآن، سنت و اصول اخلاقی اسلام حکومت کند، مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین، برخی محققان به‌ویژه در تفسیر احادیث امام علی (ع) در جامعه کبیره به جستجوی اصولی پرداخته‌اند که می‌تواند اساس‌گذار ولایت فقیه در دوره غیبت باشد.

- در مقاله ای که توسط موسوی (۱۳۹۶) با عنوان ولایت فقیه و اصول حکومتی در اسلام: تحلیلی بر اندیشه امام خمینی (ره) انجام گرفت، نتایج نشان داد که امام خمینی (ره) با استناد به آموزه‌های جامعه کبیره امام علی (ع)، به‌ویژه مفهوم عدالت و مسئولیت فقیه در قبال جامعه، اصول ولایت فقیه را شکل داده‌اند. همچنین، تحلیل‌های امام خمینی بر اهمیت نظارت عمومی و مشارکت مردم در فرآیند حکومتی تأکید دارند.

- در مطالعه ای که توسط شریعتی (۱۴۰۰) با عنوان مشارکت مردم در نظام ولایت فقیه تطبیق با آموزه‌های جامعه کبیره صورت گرفت نتایج نشان داد که ولی فقیه باید به مشارکت فعال مردم در فرآیند حکومتی توجه ویژه‌ای داشته باشد. طبق آموزه‌های جامعه کبیره امام علی (ع)، ولی فقیه باید از مشورت و هم‌فکری مردم بهره‌برداری کند تا حکومتی عادلانه و کارآمد داشته باشد.

- در پژوهشی که توسط طاهری (۱۴۰۰) تحت عنوان ولی فقیه و نقش او در برقراری عدالت اجتماعی: تحلیل بر اساس جامعه کبیره صورت گرفت؛ نتایج این مقاله نشان می‌داد که ولی فقیه به‌عنوان نماینده امام معصوم (ع) باید در راستای برقراری عدالت اجتماعی و اقتصادی عمل کند. جامعه کبیره امام علی (ع) در این زمینه مبنای فقهی ارائه می‌دهد که بر اهمیت عدالت و مسئولیت ولی فقیه در تحقق آن در سطح جامعه تأکید دارد.

- در مقاله ای که توسط عبدی با عنوان تبیین مفهوم وحدت در نظام ولایت فقیه بر اساس جامعه کبیره انجام شد نتایج این مقاله نشان می‌دهد که مفهوم وحدت در جامعه کبیره و در نظریه ولایت فقیه، به‌ویژه در هنگام بحران‌ها و اختلافات داخلی، به‌عنوان یکی از اصول حیاتی برای حفظ استقرار جامعه اسلامی مطرح است. وحدت میان مردم و رهبر، از جمله اصول اساسی است که ولی فقیه باید بر آن تأکید کند.

۱- عدالت: اساس حکمرانی اسلامی

عدالت یکی از اصلی‌ترین مفاهیم در جامعه کبیره است. امام علی (ع) در این دعا می‌فرمایند: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ أَهْلِ الْعَدَالَةِ» به معنای درخواست از خداوند برای قرار گرفتن در میان کسانی که اهل عدالت هستند. عدالت در حکمرانی به معنای تقسیم عادلانه منابع و امکانات، برقراری نظم اجتماعی و جلوگیری از فساد است. در فقه سیاسی شیعه، عدالت یکی از ویژگی‌های ضروری ولی فقیه است؛ چرا که ولی فقیه باید در هدایت جامعه، عدالت را اساس قرار دهد. امام خمینی (ره) در کتاب ولایت فقیه بر این نکته تأکید دارند که ولی فقیه موظف است عدالت اجتماعی را در جامعه برقرار کند و مانع از هرگونه ظلم و فساد شود. به‌ویژه، عدالت در عرصه اجتماعی باید به‌گونه‌ای باشد که همه اقشار جامعه از حقوق یکسان برخوردار شوند (صادقی، ۱۳۹۳).

۲- علم و آگاهی: برای هدایت صحیح جامعه

علم و آگاهی در جامعه کبیره از ویژگی‌های ضروری مؤمنان و حاکمان اسلامی است. امام علی (ع) در این دعا می‌فرمایند: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ» که به‌وضوح درخواست برای داشتن علم و آگاهی در تمام ابعاد زندگی را مطرح می‌کند. این ویژگی به‌ویژه برای حاکمان و ولی فقیه ضروری است زیرا برای هدایت صحیح جامعه و اتخاذ تصمیمات درست در مسائل اجتماعی و سیاسی، علم و آگاهی بر اساس اصول دینی و فقهی ضروری است. در نظریه ولایت فقیه، امام خمینی (ره) معتقد بودند که ولی فقیه باید هم از علم فقهی و دینی برخوردار باشد و هم از آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی تا بتواند در مواجهه با مسائل پیچیده جامعه اسلامی تصمیمات درستی اتخاذ کند (نائینی، ۱۳۶۸).

۳- تقوا و پرهیزگاری: اساس مشروعیت رهبری

تقوا در جامعه کبیره به عنوان یکی از ویژگی‌های بارز مؤمنان معرفی شده است. امام علی (ع) در این دعا می‌فرمایند:

«اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ أَهْلِ التَّقْوَى» تقوا به معنای رعایت دستورات الهی در تمامی جنبه‌های زندگی است. در خصوص ولی فقیه، تقوا از ارکان اصلی مشروعیت او در نظر گرفته می‌شود. امام خمینی (ره) در کتاب ولایت فقیه به صراحت بر این نکته تأکید می‌کنند که ولی فقیه باید فردی با تقوا باشد تا در برابر وسوسه‌های قدرت و دنیاگرایی مقاومت کند و تنها به خاطر خداوند و به عنوان نماینده امام معصوم (علیه السلام) عمل نماید (علی اکبری، ۱۳۷۹).

۴- بصیرت و درک عمیق از مسائل اجتماعی

بصیرت به معنای داشتن بینش صحیح و آگاهی عمیق از شرایط زمانه و مسائل جامعه است. امام علی (ع) در جامعه کبیره به طور ضمنی بر اهمیت بصیرت و درک صحیح از شرایط و تغییرات اجتماعی تأکید دارند. در رهبری اسلامی، این ویژگی به ویژه اهمیت دارد زیرا ولی فقیه باید قادر باشد مسائل پیچیده سیاسی و اجتماعی را تشخیص دهد و بهترین راهکارها را برای هدایت جامعه اسلامی به کار گیرد. امام خمینی (ره) در نظریه ولایت فقیه تأکید داشتند که ولی فقیه باید از بصیرت سیاسی و اجتماعی برخوردار باشد تا در شرایط مختلف بتواند با دقت و آگاهی لازم تصمیم‌گیری کند (یزدی، ۱۳۹۶).

۵- مسئولیت‌پذیری و مراقبت از حقوق مردم

در جامعه کبیره، امام علی (ع) بر اهمیت مراقبت از حقوق مردم و توجه به نیازهای آنان تأکید دارند. حاکم اسلامی باید در جهت رفع مشکلات مردم و تأمین نیازهای اساسی آن‌ها تلاش کند. این ویژگی در نظریه

ولایت فقیه به‌ویژه توسط امام خمینی (ره) برجسته شده است. ولی فقیه باید مسؤولیت خود را به‌طور کامل نسبت به مردم و جامعه اسلامی ادا کند و در برابر هیچ‌گونه ظلم و فساد سکوت نکرده و با آن مقابله کند.

نتیجه‌گیری

مولفه‌های ولایت فقیه، بر اساس مفاهیم موجود در جامعه کبیره، شامل عدالت، علم و بصیرت، تقوا، رهبری الهی و مقابله با فساد هستند. این ویژگی‌ها در نظریه ولایت فقیه امام خمینی (ره) نیز به‌طور واضح و مشخصی مطرح شده‌اند. ولی فقیه باید فردی عادل، باتقوا، آگاه به مسائل فقهی و سیاسی و در عین حال با توانایی‌های رهبری خاصی باشد تا بتواند وظایف خود را در عرصه حکمرانی اسلامی به‌درستی انجام دهد. به‌طور کلی، جامعه کبیره الگویی برای تبیین ویژگی‌های حاکمان اسلامی و مؤمنان در جامعه است که می‌توان آن را به‌طور دقیق با مولفه‌های ولایت فقیه مرتبط کرد.

ولایت فقیه به‌عنوان یک نظریه فقهی و سیاسی در جامعه شیعه، به‌ویژه در دوران غیبت امام معصوم، نقش بسیار مهمی در هدایت جامعه اسلامی ایفا می‌کند. امام خمینی (ره) این نظریه را با تأکید بر اصولی چون عدالت، علم، تقوا و بصیرت توسعه داد و آن را به‌عنوان مدل حکومتی در جمهوری اسلامی ایران پیاده‌سازی کرد. این نظام به‌ویژه در مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور نقشی کلیدی دارد.

البته، پیاده‌سازی این نظریه با چالش‌هایی از قبیل حفظ تعادل میان اختیارات ولی فقیه و دیگر نهادهای حکومتی، حفظ حقوق فردی و جمعی، و همچنین مقابله با نقدهای داخلی و بین‌المللی مواجه است. با این حال، اصول عدالت و نظارت مردمی می‌تواند موجب شود که این سیستم حکومتی به‌طور مؤثر و با توجه به شرایط زمان و مکان، به تحقق اهداف اسلام و رضایت عمومی پردازد.

در نهایت، ولایت فقیه یک نظریه سیاسی است که در قالب دینی، اهدافش را در راستای تحقق عدالت، برقراری حکومت اسلامی و رهبری جامعه اسلامی بر اساس شریعت دنبال می‌کند.

جامعه کبیره به عنوان یک دعا که از امام علی (ع) نقل شده، ویژگی‌های لازم برای حکمرانان اسلامی را بیان می‌کند. این ویژگی‌ها شامل عدالت، علم، تقوا، بصیرت و مسؤولیت‌پذیری هستند که همگی برای ولی فقیه در نظام جمهوری اسلامی ایران ضروری و حیاتی به‌شمار می‌آیند. امام خمینی (ره) نیز در تبیین نظریه ولایت فقیه، این ویژگی‌ها را به عنوان شروط لازم برای ولی فقیه معرفی کرده‌اند. لذا می‌توان گفت که جامعه کبیره نه تنها در مورد ویژگی‌های فردی مؤمنان صحبت می‌کند، بلکه یک الگوی جامع برای حکمرانی اسلامی و رهبری در جامعه است که می‌تواند راهنمای عمل ولی فقیه باشد.

منابع و مأخذ:

۱. امام خمینی (ره)، ولایت فقیه، تهران: انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۶۸.
۲. امام خمینی (ره)، ولایت فقیه، ترجمه: حسن انصاری، نشر: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۶۸.
۳. امام علی (ع)، جامعه کبیره، ترجمه و شرح: سید جعفر شهیدی، نشر: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
۴. طباطبایی، محمدحسین. المیزان فی تفسیر القرآن (جلد ۱-۲۰). تهران: انتشارات علوی، ۱۴۱۷ هـ.ق.
۵. مرعشی نجفی، آیت‌الله عبد الله، نظریه ولایت فقیه از منظر امام خمینی (ره)، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۶. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، ج ۹۴، ص ۷. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۲، ص ۵۸۴.
۷. مفتاح، مصطفی. ولایت فقیه در اندیشه امام علی علیه السلام. قم: انتشارات موسسه علمی فرهنگی پیام امام علی علیه السلام، ۱۳۹۱.
۸. کلباسی، محمد. جامعه‌شناسی سیاسی ولایت فقیه. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴.
۹. طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان، ج ۴، انتشارات دارالسلام.
۱۰. طاهری، محمد. آراء امام علی علیه السلام در حکومت و ولایت فقیه. تهران: انتشارات پیام امام، ۱۳۸۹.
۱۱. شیخ مرتضی انصاری، مکاسب، چاپ: دارالکتب الاسلامیه.

۱۲. شریعتی، مصطفی، "مشارکت مردم و مشورت در اندیشه امام علی (ع)"، نشریه اندیشه اسلامی، ۱۴۰۰.
۱۳. صادقی، علی. تبیین اصول ولایت فقیه در قرآن و سنت. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۳.
۱۴. نجفی، محمد حسین، "جامعه کبیره و سیاست اسلامی"، مجله فلسفه و کلام اسلامی، سال ۱۳۹۵.
۱۵. نائینی، محمدحسین. تنبیه الامه و تنزیه المله. تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۶۸.
۱۶. علی اکبری، غلامرضا. مفهوم ولایت فقیه در تفاسیر شیعی و اهل سنت. تهران: انتشارات علم و صنعت، ۱۳۷۹.
۱۷. موسوی، حسن، "نظریه ولایت فقیه در احادیث اهل بیت (ع)"، پژوهش‌های فقهی و سیاسی، ۱۳۹۸.
۱۸. هادوی تهرانی، علی. ولایت فقیه از دیدگاه امام علی علیه السلام و امام خمینی. تهران: انتشارات دارالکتاب، ۱۳۹۶.
۱۹. یزدی، محمدحسین. نظریه‌های ولایت فقیه در نظام‌های سیاسی اسلامی. قم: انتشارات هجرت، ۱۳۹۶.